

Абдувалитов Н.Б.,

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика
университети тадқиқотчиси

ОИЛАДА БОЛА ПСИХОЛОГИЯСИ

АБДУВАЛИТОВ Н.Б. ОИЛАДА БОЛА ПСИХОЛОГИЯСИ

Мақолада фарзанд ва ота-она ўртасидаги муносабатлар бугунги куннинг долзарб муаммоси сифатида таҳлил қилинган. Бу муносабатлар вақтида бола психологиясида турли психик жараёнлар ҳамда ота-оналар ва фарзандлар ўртасида турли шаклдаги тушунмовчиликлар кузатилади. Шунингдек, боланинг оиладаги тарбияси юзасидан ота-оналар учун психологик тавсиялар берилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: оила, шахс, гипохимоячи, ижтимоий институтлар, психик жараён.

АБДУВАЛИТОВ Н.Б. ПСИХОЛОГИЯ РЕБЁНКА В СЕМЬЕ

В статье анализируются отношения между детьми и родителями как актуальная проблема нынешнего времени. Во время этих отношений наблюдаются различные психические процессы, происходящие в психологии ребенка, и различные формы недопонимания между родителями и детьми. С статье так же даны советы родителям по психологии в воспитании ребёнка в семье.

Ключевые слова и понятия: семья, личность, гипозащитник, социальные институты, психический процесс.

ABDUVALITOV N.B. PSYCHOLOGY OF THE CHILD IN THE FAMILY

In the article relations between parents and children as actual problem of the present time are demonstrated. It is observed that various mental processes and misunderstandings which happen in child's psychic are results of given problem. Also in the article advices for parents in upbringing children by psychology point of view are given.

Keywords: family, person, hypoprotector, social institutes, mental process.

«Ақли расо ҳар қайси инсон яхши англайдики, бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди»¹.

Бугунги кунда тобора мураккаблашиб бораётган жараён инсониятнинг комиллик сифатларини сақлаб қолишдан иборат. Шу билан бир қаторда ёшларга таълим-тарбия бериш, уларни маърифат ва маданият сари етаклаш ҳам долзарб масала бўлиб турибди.

Бу масалаларнинг ечимини, энг аввало, жамиятнинг муқаддас макони ҳисобланган – оиладан излаш керак. Тарихга назар солсак, комил инсон тарбияси авваламбор оилада бошланганини кўршимиз мумкин. Бу эса, ўз навбатида, далил ва исботни талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Оила ҳақида гап кетар экан, бу муқаддас маконни яратувчи ота-она ҳақида гапириб ўтмасликнинг иложи йўқ. Чунки оилада ота-она фарзанд учун ҳам мураббий, ҳам комил инсон тарбиячиси. Жамиятдаги ҳар бир инсон учун инсонийлик фазилатлари (ҳалоллик, поклик, имон-эътиқод, олижаноблик ва ҳоказолар) авалло оилада мужассамлашади. Шу боис оиланинг жамиятдаги ўрни, тарбиявий, ахлоқий аҳамияти ва қадр-қимматини англамасдан туриб, комил инсон тарбияси ҳақида гапириш ўринсиздир. Сабаби, оилада фарзанд тарбиясида ота-боболаримизнинг миллий анъана ва урф-одатлари нуқтаи назардан ёндашмасак, биз олдимизга қўйган мақсадга эришишимиз мушкул кечади.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» китобида таъкидланганидек: «Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқараши белгиладиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. Шунинг

учун ҳам айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидаги умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оилавий муносабатларнинг негизини, оиланинг маънавий оламини ташкил этади»².

Ҳозирги кунда фарзанд билан ота-она ўртасидаги муносабатлар долзарб муаммолардан биридир, чунки ота-она фарзанд тарбиясида турли муаммоли вазиятларга дуч келади. Ваҳоланки, бундай вазиятларда болани сабртоқат билан тушунишга ҳаракат қилинса, таълим-тарбия жараёни самарали бўлади.

Бугунги кунда кўпчилик ота-оналар онгида кўп ҳолларда улар қўйган талабларни фарзандлари сўзсиз бажарса бўлди, деган тушунча шаклланган. Айрим ҳолларда болага куч ишлатиб, қўрқитиш йўли билан тарбия бериш ҳолатларини ҳам учратамиз. Бу жараён болани турли психик инқирозларга олиб келиши мумкин. Инсон болалик пайтида олган психик зарбани бутун умри давомида унутмаслигини эсда тутишимиз керак.

Энг асосийси, мактаб ёшидаги боланинг тарбиясига беэътибор бўлманг. Дарс тайёрлаб ўтирган боланинг тепасида туриб, ҳар бир камчилиги учун танбеҳ бериб ёки «қўл ишлатиб» унинг дарсга бўлган қизиқишини сусайтирманг. Бу кейинчалик болани ёлғон ишлатишга мажбур қилади. Бундай ҳолларда фарзандингизни жазолаш ўрнига унга тўғри талаб қўйишнинг самарали йўллари ўрганинг, яъни боланинг бирон-бир эришган ютуқларини айтиб, унга берилган топшириқни тўғри ёки нотўғри бажараётганини назорат қилинг. Ўзига юклатилган вазифани тўлиқ бажаришига ишонч билдириб, топшириқни маълум бир пайтда текширишингизни айтинг. Шундагина фарзандингиз сизнинг ишончингизни оқлашга ҳаракат қилади. Фақат мақташ керак экан, деб ўринсиз мақтаманг. Бу ҳолат

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. –56-б.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. –52-53-б.

уни манманлик, ўзбошимчалик ва менсимасликка ўргатади.

Кичик мактаб ёшдаги болаларнинг ҳаракати тезлик билан ўзгариб, уларни тарбиялашда қийинчиликларга дуч келамиз. Психолог ва ота-оналарнинг фикрича, болаларда агрессия пайдо бўлиб, юз берган жараёнга кўз ёши ёки жаҳл билан жавоб қайтаради. Атроф-муҳит билан муносабати ўзгаради. Агрессив жавоб қайтариш боланинг ички эмоцияларининг ташқарига чиқишига сабабчи бўлади. Бундай агрессия болада 6-7 ёшдан бошланиб 8-9 ёшгача давом этиши мумкин. Бола улғайган сари агрессия ҳажми камайиб боради.

Баъзида бола фақат агрессия билан чекланмайди. Масалан, ота-она боласини жазолаганда уни хонасидан чиқишига ёки турли ҳаракатларни бажаришига қарши бўлади. Бундай жазога кўникмаган бола онгсиз ҳолда ота-онасига қарши чиқиб, қимматбаҳо нарсаларни синдириши ёки ўз кийимларини йиртиши мумкин. Бу жараёнда боланинг психик ривожланишида камчиликлар кўрина бошлайди. 7 ёшдаги инқироз пайтида бола яқинлари ва дўстларидан узоқлашади. Жамоавий ўйинларга умуман қатнашмайди, улардан ўзини узоқ тутди. Агар боланинг ушбу ҳаракатларига вақтида эътибор берилмаса, болада соматик касалликлар вужудга келиши мумкин. Бу шароитда болани сўзсиз шифокор кўригига олиб бориш лозим бўлади.

Кичик мактаб ёшдаги болалар психик ва ижтимоий ривожланиши ҳам алоҳида ўринга эга. Биринчидан, унинг ижтимоий мақоми ўзгаради. У мактабга қадам қўйган кундан бошлаб, унга янги вазифалар юклатилади. Мактабгача ёшдаги боланинг асосий бажарадиган ҳаракати ўйин бўлса, кейинги босқичда ўйин ҳаракати мураккаб тус олиб, ўқиш мулоқот ҳаракатига алмашади.

Иккинчидан, боланинг психикасида жуда катта ўзгаришлар сезилади. Боланинг ўйлаш жараёни мураккаблашиб, мантиқий фикрлаш қобилияти ривожланади. 7-12 ёш оралиғида болаларнинг эсда сақлаш қобилияти ўзига хос хусусиятлардан бири бўлиб, улар бир белгини бирор нарса билан таққослаш, эсда сақлаш орқали мантиқий фикрлашни амалга оширадilar.

Мантиқий фикрлаш орқали бола катталарнинг ўйлаш қобилияти билан тенглашади. Шу

аснода бола ўз хатти-ҳаракати ва ўз-ўзига баҳо бера олади.

Ёш авлодни эс-хушли, онгли, ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш оила, қолаверса, жамиятдаги ижтимоий институтларнинг асосий вазифасидир. Сабаби, фарзанднинг комил инсон бўлиши оиладан бошланиб, таълим-тарбия масканларида давом этади.

«Бола ҳаёти – мисоли оқ қоғоз. Унга нима ёзиш ота-онанинг ўз ихтиёрида» деган тушунчага эътибор берсак, келажакда боланинг қандай шахс бўлиб шаклланиши ота-онаси ва оила аъзоларига боғлиқ, деганидир. Чунки фарзанд оилада дунёга келади. Унинг комил инсон бўлиб шаклланишига аввал ота-онаси, оила аъзolari таъсир кўрсатади. Оилавий муносабатлар фарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб қолмасдан, ота-оналарда ўзига хос фаолликни ҳам юзага келтиради. Хусусан, фарзандларнинг бевосита таъсири туфайли уларнинг қизиқиш ҳамда фаолиятлари доираси кенгаяди, ўзаро алоқалари бойиб боради, реал ҳаёт мазмунини чуқурроқ англаш, яъни фарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини кўриш ҳолати юз беради¹.

Олимларнинг кузатувларига кўра, бугунги кунда ишдан толиқиб келган ота-она боласининг тарбиясига 10-15 дақиқа вақт ажратар экан. Бу саноқли дақиқаларнинг аксар қисми кундаликни текшириш, камчиликларни кўрсатиш ва танқид остига олишга ажратилиши аниқланган.

Оилада тарбияда йўл қўйиладиган камчиликлар:

- ичкиликка ружу қўйган ота-она фарзандига «гипоҳимоячи»² бўлиб тарбия беради. Улар фарзандларидан ҳеч нарса талаб қила олмайди;

- баъзи бир ота-оналар ҳаддан ташқари қаттиққўл бўлсак, фарзандимизнинг тарбияси яхши бўлади, деб ҳисоблайди. Аксинча, бунақа

¹ Ҳасанбоев Ж., Ҳасанбоева О. ва бошқалар. Педагогика. – Т.: «Фан», 2006. -123-6.

² Гипо (юн. hupo – остида, тагида) – байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меъёридан камлиги, пасайганлиги ёки қуйида эканлигини кўрсатадиган олд қўшимча. / Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. -504-6.

вазиятларда болалар тортинчоқ, ўзига нисбатан ишончсиз, ёлғон гапирадиган бўлади.

Бола тарбиясида қуйидаги қоидаларга амал қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади:

- агар сиз огоҳлантириш бермоқчи бўлсангиз, авваламбор фарзандингизнинг яхши томонларини санаб ўтинг;

- фарзандингизнинг камчилигини бирдан юзига солмасдан, ётиғи билан тушунтиринг;

- ўзига буйруқ берилишини ҳеч ким ёқтирмайди. Шунинг учун бевосита буйруқ беришдан кўра, савол бериб, панд-насихат йўли билан берилган топшириқни бажартирганингиз маъқул;

- фарзандингизга ўз обрўсини сақлаб қолишига имконият беринг;

- инсонлар ҳақида яхши фикрда бўлинг, шунда фарзандингиз уларга ўхшашга ҳаракат қилади.

Инсонга ҳар томонлама тарбия бериш оила ва ижтимоий институтларнинг асосий вазифасидир. Сабаби, мустақил юртимизнинг эртанги куни бугун фарзандларимизнинг қандай таълим-тарбия олишига боғлиқ. Шу ўринда Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг қуйидаги фикрларини доимо ёдда тутушимиз лозим: «Шуни унутмаслигимиз керакки, келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ. Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида аввало шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим, деб қабул қилишимиз керак. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади»¹.

Шахснинг шаклланиши узлуксиз ва мурраккаб жараёндир. Бу жараёнда болага табиатдан берилган туғма қобилиятлар, жамиятдаги сиёсий-ижтимоий вазият, оиладаги муносо-

батлар каби асосий кучларнинг ўзаро боғлиқлиги онгли шахснинг шаклланишига имконият яратади.

Ҳар бир болага шахс сифатида қараб, унинг ўзига хос онги, эрки, қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда, ота-оналар ўқитувчи билан ҳамкорликда қуйидаги вазифаларни амалга оширишлари мақсадга мувофиқдир:

- илғор педагогик-психологик тажрибалар, самарали усуллардан фойдаланган ҳолда халқимизнинг маданияти, урф-одатлари негизда кичик мактаб ёшидаги болада миллий онг, инсонийлик фазилатларини шакллантириш;

- мутахассислик фанларининг тарбиявий аҳамиятини кучайтириш, таълим-тарбия самарадорлигини оширувчи махсус ва факультатив фанларни киритиш;

- болаларнинг билим, илмга бўлган қизиқишларини орттириш; уларнинг ақлий қобилияти, дунёқарашини шакллантириш, жамият талабига мос шахс сифатида шаклланишига кўмаклашиш;

- иқтидорли болаларни аниқлаш ва улар қобилиятининг ривожланишига шароит яратиш;

- табиат ва инсон чамбарчас эканлигини хис қилдиган, табиатни муҳофаза қила оладиган шахсни тарбиялаш;

- миллий маданият асосида эстетик тарбия беришга ўргатиш;

- миллий ва умумбашарий қадриятларни ўрганиш ва асрашни тарбиялаш;

- ёшлар тарбиясида «озодлик», «тенглик», «демократия» каби тушунчаларнинг моҳиятини теран тушуниш ва мамлакат рамзларига ҳурмат кўрсатиш.

Оиладаги таълим-тарбиянинг мақсади – боланинг ёши, хусусиятлари, психик жараёнларини ҳисобга олган ҳолда муносиб тарбия беришдир. Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- оилада боланинг ривожланиши, соғлигига ғамхўрлик кўрсатиш, тозалikka риоя қилиш;

- меҳнат ва меҳнатсеварликка ўргатиш. Боланинг кундалик ҳаётини мазмунли ташкил этиш ва ўз-ўзига хизмат қилиш кўникмасини шакллантириш;

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. –61-б.

- оила аъзоларини ўзаро дўстона муносабатда бўлишга, ота-она, қариндошлар, кексаларни ҳурмат қилишга ўргатиш;

- адабиёт, маданият, миллий қадриятларга бўлган қизиқишини уйғотиш, вақтдан унумли фойдаланишга ўргатиш;

- интизомли, масъулиятли ва зийрак бўлишга ўргатиш;

- ўз-ўзини тарбиялаш ва ижодкорликка йўналтириш.

Фарзанд тарбиясида психологик томондан бериладиган қуйидаги тавсияларга амал қилинг.

Биринчидан, эрталаб фарзандингизни меҳр билан уйғотинг. Сизнинг мулойим овозингиз ва юзингиздаги табассум фарзандингизнинг уйқусини ўчириши лозим.

Иккинчидан, агар фарзандингиз дарсга кечикадиган бўлса, уни «тез бўл», «чаққон қимирла» деб шошилторманг. Бундай ҳолларда фарзандингизни эртaroқ уйғотмаганингиз учун ўзингизни айбдорман деб билинг.

Учинчидан, «тарбиясиз бўлма», «бугун икки олсанг, кўрасан» деган огоҳлантиришларни кўп маротаба айтманг. Аксинча, унга ишонч билдириб, яхши баҳо олиб келишга тилақдош бўлинг. Шу ўрнида айтиш жоизки, баъзи ота-оналар «болам фақат яхши баҳо олиши керак», деб ўйлайди. Буни эшитган бола ота-онасининг жазосидан қўрқиб, ёмон баҳо қўйилган кундалик дафтарининг саҳифасини йиртишга, баҳони тузатишга ёки бошқа йўл орқали алдашга уринади. Шунинг учун ҳар бир ота-она баҳо фарзандининг билим олишида муҳим, аммо асосий масала эмас эканлигини билишлари лозим. Шуни эсдан чиқармаслик керак: «баҳо қадрли эмас, бола қадрли».

Тўртинчидан, фарзандингизни мактабга оч ҳолда жўнатманг.

Бешинчидан, фарзандингиз мактабдан келиши билан «Бугун қандай баҳо олдинг?» деб саволга тутманг.

Олтинчидан, агар фарзандингизнинг бирор нарсадан жаҳли чиқса, индаманг. Ҳовуридан тушгандан кейин ўзи нима бўлганини айтиб беради.

Еттинчидан, фарзандингизнинг тартибсизлиги учун ўқитувчи сизни мактабга чақирса, ўқитувчи билан бўлган суҳбатда фарзандингиз қатнашмагани маъқул. Уйда фарзандингиз-

нинг ҳам фикрини эшитиб, хатоларини тушунтиринг.

Саккизинчидан, фарзандингиз мактабдан келиши билан унга дарс тайёрлаши кераклигини айтманг. Фарзандингиз 2-3 соат дам олгани маъқул.

Тўққизинчидан, дарс тайёрлаётган боланинг тепасида туриб, танбеҳ бериб, қўпол гаплар ишлатманг. Ундан кўра дарс тайёрлашида ёрдам беринг.

Ўнинчидан, фарзандингизга ҳар куни камида 20-30 дақиқа вақт ажратинг, у билан яқиндан суҳбатлашинг.

Шунингдек:

- болангизнинг фикрини қизиқиб тингланг, уй ишини бажарганида рағбатлантиринг;

- болангизнинг қизиқувчанлигини ривожлантиришда ёрдам кўрсатинг. Бундай ёшда болалар ўзида пайдо бўлган қизиқишини айта бошлайди, эътиборли бўлинг;

- болангизнинг кун тартиби бўлиши, унда уй вазибаларига алоҳида вақт ажратиш керак. Кичик мактаб ёшидаги болалар тез ўса бошлайди. Шунинг учун болалар камида 8 соат ухлаши тавсия этилади;

- болангизнинг хулқи ёки ўқишидаги барча ўзгаришлари ҳақида ўқитувчига хабар бериб туринг;

- болангиз айтганингизни қилмайдиган бўлса, психолог ёки шифокор билан маслаҳатлашинг¹.

Жамиятда оиланинг асосий вазифаси жисмоний ва психологик жиҳатдан соғлом, маънавий баркамол, меҳнатга тайёр шахсни шакллантириб беришдан иборат. Шунингдек, болаларда ижтимоий-дунёвий билимларни эгаллашга бўлган интилиш, ижтимоий фаолликнинг ортишида ота-оналарнинг самарали иштирок этиши ҳал қилувчи омил бўлиб, бу оила тарбиясида боланинг комил инсон бўлиб шаклланишида алоҳида ўрин тутди.

Хулоса шуки, ота-онанинг берган бугунги тарбияси фарзандининг эртанги келажаги учун пойдевор вазифасини ўтайди. Шунинг учун оиладаги фарзанд тарбияси ота-она томонидан тўғри йўналтирилган бўлса, унда унинг катта ҳаётга дадил қадам қўйишига,

¹ Ҳайтов А. Синф раҳбари. – Т.: «Янги аср авлоди», 2006. -35-б.

мустақил фикр юритишига замин яратилган бўлади.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларга таяниб, оилада бола тарбиясидаги объектив ва субъектив омилларнинг мавжудлигини инобатга олган ҳолда қуйидаги таклифларни берамиз. Ота-она бола тарбиясида:

– сабр-тоқатли;

– меҳр-муҳаббатли;

– интизомли ва масъулиятли бўлиши;

– фарзандининг ҳам руҳан, ҳам ақлан, ҳам жисмонан соғлом бўлишига имконият яратиши;

– ҳар бир фарзандини шахс сифатида кўриши лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. / Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Мамлакат Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил, 8 декабрь.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I жилд. / А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.
4. Ҳайтов А. Синф раҳбари. – Т.: «Янги аср авлоди», 2006.
5. Ҳасанбоев Ж., Ҳасанбоева О. ва бошқалар. Педагогика. – Т.: «Фан», 2006.